

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
“ ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ «МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И АДМИНИСТРАЦИЯ»
КАТЕДРА
«АДМИНИСТРАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ»

ЕРКИН ТУРАШЕВИЧ ИСИМБАЕВ

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
НА ВЪЗРАСТНИ В КАЗАХСТАН

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен доктор PhD
Професионално направление «Администрация и управление»
докторска програма «Социално управление»

ВАРНА

2019

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
“ ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ФАКУЛТЕТ «МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И АДМИНИСТРАЦИЯ»
КАТЕДРА
«АДМИНИСТРАЦИЯ, УПРАВЛЕНИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ»

ЕРКИН ТУРАШЕВИЧ ИСИМБАЕВ

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
НА ВЪЗРАСТНИ В КАЗАХСТАН

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен доктор PhD
Професионално направление «Администрация и управление»
докторска програма «Социално управление»

Научен ръководител:

Доц. д-р Иво Стамболийски,
Доц. д.пол.н. Минчо Христов

Рецензенти:

Проф.д.ик.н. Нина Дюлгерова
Доц.д-р Цветана Стоянова

ВАРНА

2019

Дисертационният труд е обсъден и изпратен за защита пред научно жури от катедра «Администрация, управление и политически науки» на ВСУ «Черноризец Храбър, гр.Варна.

Дисертационният труд е с обем 178 страници, съдържа въведение, изложение в три глави, заключение, списък на използваната литература и 11 приложения (54 стр.). Съдържанието на всяка от главите е разпределено в отделни параграфи, като в края на всяка глава са направени изводи. Основният текст съдържа 19 таблици и 37 рисунки. Списъкът на използваните литературни източници съдържа 169 заглавия на руски и английски език.

Авторът на дисертационния труд е докторант на самостоятелна подготовка в катедра «Администрация, управление и политически науки» на факултет «Международна икономика и администрация» ВСУ «Черноризец Храбър» гр. Варна.

Публичната защита ще се проведе на открито заседание на Научното жури на 25 януари 2019г. от 10.00ч., в Заседателната зала на ВСУ «Черноризец Храбър». Материалите по защитата са на разположение на всички, които се интересуват от дисертацията в кабинет 204 на ВСУ «Черноризец Храбър», и на сайта www.vfu.bg, [раздел](#) „Докторанти“.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата на изследването.

Днес има значително увеличение на броя на хората в пенсионна възраст, затова изучаването на социалните проблеми на хората от трето поколение е един от най-важните и актуални проблеми на съвременното общество. Не е тайна за никого, че глобалната тенденция е увеличаване на дела на възрастни хора в общия брой на населението на Земята, които, при това, са в отлично здраве. След пенсиониране, тези хора не искат да останат "зад борда", искат да бъдат търсени и "необходими". Но пред тях възниква въпросът: какво да правят? къде да отидат? с какво да се занимават? Но на този въпрос може да се отговори само чрез анализиране на потребностите и очакванията на самите хора от третата възраст, което ще даде възможност да се определят приоритетните направления за развитие на системата за продължаващо образование за възрастни.

Образованието за възрастни се разглежда като основа на многофункционално пространство за човек, осигуряващо учене през целия живот, способстващо самореализацията на личността, служещо като насока за намиране на нови стимули за живот.

Стратегически цели и приоритетни направления за развитие на образованието в дългосрочен и средносрочен план на перспективите са определени от Държавния глава в Стратегия за развитие на Казахстан - 2050 г., в Държавната програма за развитие на образованието в Република Казахстан за периода 2011-2020 г..

В Държавната програма за развитие на образованието на Република Казахстан за 2011-2020 г. е обозначена глава "Обучение през целия живот", в която са формулирани целта - "да се гарантира функционирането на системата на обучение през целия живот" и задачата - "да се създадат условия за обучение през целия живот, образование за всички". Разбирането на същността на образованието за възрастни е невъзможно без подобряване на системата за непрекъснато повишение на квалификацията.

В Акмолинска област, както и в цялата страна, от началото на 90-те години на миналия век се откриват различни центрове за изучаване на английски, немски, френски език; за повишаване на компютърната грамотност, които все по-често се посещават повече от "по-младото" предпенсионно население в района, освен това функционират

различни центрове (хорови, танцови), където пенсионерите прекарват свободното си време, но в които не се реализират образователни програми. По този начин образованието за възрастни в нашия регион беше оставено на самотек, никой не се интересува от проблемите на възрастните хора. В тази връзка нашият институт за повишаване на квалификацията на педагогическите работници «Өрлеу» реши да поеме разрешаването на този въпрос. Именно потенциалът на Института с опита си от участие във всевъзможни проекти, с квалифициран научно-педагогически персонал може да бъде основа за разработването и изпълнението на образователни програми за хора от третата възраст.

Във връзка с всичко горепосочено на първи план се изтъкват проблемите, които трябва да бъдат решени по време на изследването:

- Ако има желание на възрастното население за създаване на центрове за обучение за възрастни, тяхната слаба осведоменост за възможностите за непрекъснато образование, липсата на информация по тази тема;

- Влиянието на националния менталитет върху по-нататъшното развитие на възрастния човек (след пенсиониране, личните интереси са изведени на втори план, приоритетни са интересите на децата и внуците;

- Липса на подкрепа за развитието на направлението на образование на възрастни в региона от страна на административните органи;

- Липса на специалисти, които биха насърчили това направление. При наличие на ентузиастична тяхната неподготвеност за особеностите на образователния процес в центровете за обучение на възрастни;

- Неразработеност на структурата и съдържанието на организационната и педагогическа подкрепа на дейността на Центъра за обучение на възрастни;

- Наличие на проблеми и задачи от организационен и съдържателен характер, които включват спектър на съпровождане: организационно-педагогически, научно-методически, психологически.

В експериментален режим на Института за повишаване на квалификацията е създаден Център за образование на възрастни «Парасат» за решаване на проблема с пенсионното население в областта на продължаващото образование, тяхното по-нататъшно развитие и активна социализация.

В рамките на решаването на организационни въпроси, в Центъра бяха привлечени участници на дейността на центъра (пенсионери). В резултат на проведените мониторингови изследвания бяха определени обхватът на техните области на интерес и честотата на посещаване на занятията в центъра.

През първата година от реализирането на проекта (2013 г.) се провеждаха занятия в Центъра два пъти месечно, а през втората година (2014 г.) и до ден днешен занятия се провеждат два пъти седмично. Към днешна дата са разработени гъвкав план и график на занятията, които са регулируеми, за да отговорят на потребностите и желанията на участниците в Центъра.

Работата на Центъра има характер на неформално, информално обучение и се състои от координационен съвет и съвет за самоуправление.

Въпреки опита на експериментаторите (сътрудниците в институцията) в сферата на образованието за възрастни, спецификата на това направление поставя пред тях нови проблеми и задачи, както от организационен, така и от съдържателен характер, включващи спектрове на подкрепа: организационно-педагогически, научно-методически, психологически.

Актуалността на изследователския проблем, на първо място, е свързана с отлагането на застаряващата възраст на населението (старостта идва 20 години по-късно). Съответно, е възможно пенсионерите да използват това време, за удовлетворяване на образователните и познавателните потребности. Наличието на потребности и търсене трябва да генерира предлагане, в съответствие с което са необходими нови подходи за решаване на този проблем. Създаването на центрове за образование на възрастни предполага разработването и обосноваването не само на организационни, но и на теоретични основи за съпровождане: педагогическа, методическа, научна, психологическа и т.н.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е процесът на организационно-педагогическа подкрепа на дейността на Центъра за образование на възрастни като културно-образователна среда за тях.

Субект на изследването са възрастни (стари) хора, по-специално лица от "третата възраст".

Предметът на изследването е дейността, насочена към организиране на културно-образователна среда за възрастни. По този начин продуктът на даденото изследване ще бъде системата за подготовка на хора в пенсионна възраст за участие в обществената дейност, получаване на знания и умения, които да се окажат полезни за овладяването на новия за човека социален и икономически статус на пенсионера.

3. Цел и задачи на изследването

Целта на изследването е теоретично обосноваване на модел (структура и съдържание) на организационно-педагогическа подкрепа на дейностите на центъра за обучение на възрастни, отразяващ процеса на формиране на нов за човека социален и икономически статус на пенсионер.

В съответствие с целта на изследването са определени следните му **задачи**:

- 1) да изучи основните исторически етапи на развитието в чужбина и в Казахстан, да проанализира текущото състояние на образованието за възрастни в чужбина и в Казахстан;
- 2) да развие и обоснове успеха на прилагане на Концепцията за организационно-педагогическо подпомагане на дейностите на Центъра "Образование на възрастни" за пълноценното му функциониране;
- 3) да анализира и систематизира процеса на създаване на Център за образование на възрастни в Република Казахстан като културно-образователна среда за възрастни;
- 4) да обоснове успеха на реализация на концепцията за организационно-педагогическа подкрепа на дейностите на центъра за обучение на възрастни в неговия образователен процес;
- 5) да определи възможностите за използване на опита на Акмолинска област за развитието на отечествената система за обучение на възрастни.

4. Изследователска теза

Предложената Концепция (структура и съдържание) за организационно-педагогическа подкрепа на дейността на центъра за образование на възрастни ще доведе

до по-голямо удовлетворяване на образователните, социалните и икономическите потребности на възрастното население в Акмолинска област. Тя ще послужи като един възможен модел за създаване на бъдещи такива центрове за образование на възрастни в Казахстан.

5. Степен на изученост на изследователската тема.

В Казахстан и Русия на решаването на теоретичните и практическите проблеми на образованието за възрастни са посветени работите на: С.И. Змеева, И.А. Колесникова, М.Т. Громкова, А.В. Даринский, Б.А. Тургинбаева, Г.Ж. Даулетбаева, С. Нурекеева, А.М. Митина, Ж.А. Махатова, Ж.А. Бургинбаева.

6. Методология на изследването

В работата се използват следните **методи на изследване**: научно-теоретичен, теоретичен анализ на историко-педагогическата, учебно-методическата и психологическа литература по проблема, наблюдение, сравнение, анализ, мониторинг, диагностика, тестиране, анкетиране. Анализ на законодателната база.

7. Етапи и процедурата на изследването

Изследването е проведено във филиал на «Национален център за повишаване на квалификацията "Орлеу" АД "Институт за повишаване на квалификацията на педагогическите работници за Акмолинска област".

Основата на изследователската работа е експерименталния проект "Образование за възрастни", който се провежда от 2011 г. до 2015 г. за възрастни на пенсионирана и предпенсионна възраст.

На първия етап (2011-2012 г.) беше проведено изучаване, обобщаване и систематизиране на цялата налична информация за изследователския проблем. На този етап е формулиран изследователският проблем, определена е актуалността, представени са целите и задачите на изследването. Изучени са проблемите и състоянието на образованието за възрастни в региона, начините за осъществяване на образованието за възрастни в чужбина, проанализиран е съществуващият опит на чужди страни, констатирани са противоречия и е избран необходимия материал за реализация на проекта.

На втория етап (2012-2013 г.) е разработена и въведена Концепцията за организационно-педагогическа подкрепа на дейността на Центъра за обучение на възрастни. Определена е структурата на Центъра за обучение на възрастни и са представени нормативните документи, разработени по време на изпълнението на проекта, регламентиращи работата на Центъра и неговите филиали. Разработени са стандартни образователни програми за провеждане на занятия в Центъра за обучение на възрастни, учебно-методичен комплекс.

На третия етап (2013-2015 г.) е извършен анализ на ефективността на изследването, който включва обобщение и систематизиране на резултатите от експерименталното изследване. Осъществена е обработка на резултатите, получени по време на изпълнението на проекта, обобщен е материалът от изследването, направен е извод от проведеното изследване.

8. Теоретична и практическа значимост на изследването

Теоретичната значимост на изследването е, че:

- това изследване има определен принос в разработването на концептуалните основи на теорията и практиката на образованието за възрастни, допринася за по-задълбочено осмисляне на съществуващите проблеми в областта на образованието за възрастни в Казахстан;
- създава предпоставки за провеждане на по-нататъшни изследвания в областта на сравнителната педагогика на реалните проблеми.
- идентифицирани са характеристиките на образователния процес на Образованието за възрастни в Акмолинска област в образователната система и организационно-педагогическите условия за ефективното му развитие;
- обоснована и съдържателно е разкрита структурата и съдържанието на организационно-педагогическата подкрепа на дейността на центъра за обучение на възрастни, определени са целите, задачите и принципите на организацията му.

Към научния принос на изследването се отнасят:

- състоянието на проблема и етапите на развитие на образованието за възрастни в Казахстан бяха анализирани за пръв път;

- от гледна точка на системния подход е разработена система за създаване и функциониране на центрoвете за обучение на възрастни;
- разработена е концепция (програми, учебно-методичен комплекс и нормативно-правови документи) за организационно-педагогическа подкрепа на дейността на Центъра за обучение на възрастни;
- определени и обосновани са организационно-педагогическите условия за ефективно развитие на образованието за възрастни в Република Казахстан.

Практическата значимост на получените в дисертацията резултати е, че теоретичният и емпиричният материал може да се използва както в републиката, така и в чужбина. Разработените от автора научно-методически материали (положение за центъра за образование на възрастни, положение за филиала на Центъра за образование на възрастни, положение на Съвета за самоуправление към Центъра за образование на възрастни, положение за Настоятелството и учебно-методичния съвет за образование на възрастни , учебни програми за обучение на възрастни) изводи и резултати от дисертационното изследване могат да се използват за по-нататъшно развитие на системата за допълнително обучение за възрастни, за отваряне на филиали на Центъра, както и в практиката на дейността на други региони на страната.

9. За защита се извеждат следните положения:

- системата за образователни възможности за възрастното население в Република Казахстан е адаптивна; На първо място, тя се стреми да се адаптира към индивидуалните потребности и изисквания на слушателите на реализираните програми, и второ, реагира гъвкаво на социо-културните промени в околната среда, което води до адаптиране на обучаващите се към условията на бързо променящия се живот;
- ефективността на разработване на нормативно-правни документи и образователни програми за обучение на възрастни се определя от комплекс от условия, който включва: специална андрагогическа подготовка на специалисти в областта на образованието за възрастни, отчитане на особеностите на възрастните, прилагане на принципа на адаптивност в организацията и изпълнението на образователни програми за възрастни, интеграция в образователния процес на нови иновационни методи, форми и технологии.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структура на дисертационния труд - въведение, три глави, заключение, с общ обем от 178 страници. Основният текст съдържа 19 таблици и 37 рисунки. Списъкът на използваната литература наброява 169 заглавия – руски, английски и интернет източници. В допълнение са обособени 11 приложения (54 стр.).

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА. Научно-теоретични аспекти на образованието за възрастни.

- 1.1. Научно-теоретични основи на образованието за възрастни.
- 1.2. Андрогогиката като основа за обучение на възрастни.
- 1.3. Преглед на световния опит в областта на образованието за възрастни. Из историята на въпроса на обучението за възрастни в чужбина.

ВТОРА ГЛАВА. Историко-педагогически основи на формирането на образованието за възрастни в Казахстан.

- 2.1. Анализ на състоянието на образованието за възрастни в Казахстан.
- 2.2. Създаване и укрепване на Центъра «Образование на възрастни» в Акмолинска област на Република Казахстан.
- 2.3. Модел на център за обучение на възрастни: основни направления и съдържание на работата. Филиали на Центъра за обучение на възрастни. Разработване на научна и методическа база (концепция, програма и учебно-методичен комплекс) за пълноценно функциониране на центъра за образование на възрастни.

ТРЕТА ГЛАВА. Мониторинг и анализ на резултатите от реализация на проекта "Образование за възрастни".

- 3.1. Определяне на актуалността на проблема за образованието на възрастните сред населението.
- 3.2. Анализ на качеството на провежданите занятия.
- 3.3. Анализ на влиянието на процеса на активизиране на дейността на участниците на Центъра върху формирането на положителен психологически настрой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Библиография

Приложения

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Целта и задачите на изследването определят **структурата на дисертацията**, която се състои от въведение, три глави, заключение, списък с използваните източници и приложения.

Във **въведението** се обосновава актуалността и научната новост на темата, определят се темите и задачите на работата; посочват се обектът и предметът на изследване, теоретична и методологична основа на изследването, теоретичната и практическата значимост; постановяват се положения, които са изържливи на защита; характеризират се източниците и методите на изследване и се обръща внимание на формите на апробация на основните резултати и заключения, направени в рамките на темата на дисертацията.

В първа глава **"Научно-теоретични аспекти на образованието за възрастни"** представя резултатите от изследователската работа по създаването и развитието на образователната система за възрастни в Казахстан от 19 век до наши дни.

Тази глава е посветена на разглеждане на научно-теоретичните аспекти на развитието на направлението "Образование на възрастни". Главата дава отговори на въпросите за причините за интереса към този проблем, което според изследователите е застаряването на обществото, в "полуразпада на професионалната компетентност", както и в миграционните процеси.

Авторът на изследователската работа се спира подробно на концепциите в областта на развитието на образованието за възрастни, където зад всяка от тях стоят изтъкнати учени, чието мнение със сигурност е достойно за внимание.

Целта на дейността на цялата образователна система за възрастни е реализацията на правото на всеки човек на учене през целия живот, довеждането му до обществения и професионалния живот чрез осигуряване на необходимото ниво на грамотност.

Освен това, в тази глава са обяснени понятията за формално и неформално образование. Анализират се особеностите и спецификата на неформалното образование, които въпреки гъвкавостта, "свободата на избор" и "липсата на твърдост", ефективно изпълняват поставените пред себе си стратегически цели, без да излизат от рамките на учебните програми.

В центъра на процеса на "учене през целия живот" е възрастният човек, съответно подходите, които се използват за обучение на ученици-деца от общообразователните учреждения, тук са неподходящи. За да се прилагат подходите в "училището за възрастни", трябва да бъдат обучени специалисти, за работа с възрастни. Следователно, за прилагането на ученето през целия живот следва да се прилага съвременната педагогическа наука - андрагогика. Главата описва подробно гледните точки във връзка с тази наука, където тя не винаги се подкрепя. В изследванията на учени андрагогиката е в контраст с педагогиката, например, М.Ш. Ноулс представя основните принципи на андрагогиката, които я отличават от педагогиката, според които обучаемият (възрастен) играе водеща роля в обучението, възрастният вече притежава професионални и житейски навици, които трябва да се използват в учебния процес, възрастният бърза да приложи получените в процеса на обучение знания и др.

Начело на образователния процес с възрастни не е обучаващият, а обучаемият, функцията на обучаващия е да помага на обучаемия в учебния процес. Затова учителят трябва да преразгледа методите на преподаване, лекциите да бъдат заменени с практически упражнения.

Всички тези позиции характеризират андрагогиката от положителна страна, но се наблюдават и негативни явления в образованието за възрастни, например: процесите на запомняне при възрастни са много по-бавни, което е и причина за затрудняването при тяхното обучение и т.н. В този контекст, най-добрият начин е да бъдат подготвени учители, осъществяващи процеса на обучение за възрастни, прекрасно владеещи методиката на работа с възрастни в съответствие с принципите на андрагогиката. Този процес трябва да се осъществява в комплексната система за "учене през целия живот", която днес най-систематично и резултативно е представена в Западна Европа.

Идеята за обучение през целия живот започва през 60-те и 70-те години на XIX век в Дания. Затова днес европейските страни имат голям опит в тази област: Швеция, Дания, Исландия, Великобритания, Франция, Германия и др. Във всички тези страни идеята за обучение на възрастни се подкрепя от властите, подкрепена е от държавни закони и има определени финансови инвестиции от страна на държавата.

В центъра на идеята за "учене през целия живот" е висшето народно училище, което реализира образователни програми, заедно с допълнителни програми по избор на възрастния ученик. Първоначалната идея за създаване на народни училища е да развият

разностранна личност в демократична държава и да включат гражданите в социалния живот на своята страна.

Такива училища дават възможност през целия живот да задълбочават знанията си и да разширяват обхвата на всички видове интереси.

Главата разглежда опита на няколко западни и източни държави, както и географски най-близката съседна държава - Руската федерация. Първите учени, които насочиха вниманието си към идеята за обучение на възрастни, бяха: К.Д. Ушинский, В.Я. Стоюнин, Н.И. Пирогов, Н.А. Корф, В.И.Чарнолуский, Н.А.Рубакин и др. Според тях образованието за възрастни е просветителска концепция, която се подкрепя от просветители като борба за демократизиране на образованието. Но не всички просветители се придържали към тази позиция по отношение на образованието на възрастни, например В.И. Дал, К.П. Победосцев. Те считали, че грамотността на обикновения селянин би причинила само вреда, освен това ще го откъсне от познатата му среда.

Съветският период на руската история бе белязан от обща борба за борба с неграмотността на населението чрез отваряне на ликвидационни пунктове. В периода от 50-те до 80-те години тази просветителска дейност продължава, но се изразява в откриване на вечерни училища, където се реализират общообразователни програми вечер за работещи възрастни хора без да отсъстват от работа.

Сериозната дейност за популяризиране на идеите за обучение на възрастни в Русия започна към 80-те години на двадесети век. Навсякъде започнаха да се откриват и функционират народни университети и народни училища. В тази глава авторът на изследването представя опита на Висшето народно училище (ВНУ), създадено на основа на Източно-сибирската държавна академия на образованието на град Иркутск от Руската федерация, открито през 2009 г. През 2012 г. От организацията е приета дългосрочна целенасочена програма "Отворен град", която включва подпрограмата "Град на активните граждани", която е аналогична на програмата "Обучаващ се регион" или "Обучаващи се градове". Днес програмата "Обучаващ се град", "Обучаващ се регион" се изпълнява успешно както в Европа, така и на Изток.

Проучването на опита на страните, в които се развива успешно образователната област "Учене през целия живот", е свързано с търсенето на решение на проблемите със систематизирането на процеса на обучение на възрастни в Казахстан.

Изучаването на научно-теоретичните основи на образованието за възрастни, андрагогическите принципи на обучение ще бъдат използвани при формирането на модела на Центъра за образование на възрастни, при разработването на регламентите на Центъра и образователните програми за обучение на възрастни, както и за актуализиране на изискванията към преподавателите в образователните заведения за възрастни.

Във втора глава **"Исторически и педагогически основи на формирането на образованието за възрастни в Казахстан"** се изследват и оценяват ефективността на разработената система за организационно и педагогическо подпомагане на дейността на Центъра за обучение на възрастни за ефективното му функциониране.

В тази глава авторът на дисертацията е провел изследване в областта на формирането на образование за възрастни в Казахстан и в един от неговите региони, в Акмолинска област. Изследва се периода на формиране на образованието за възрастни, започвайки от 1920 г. на XX век до наши дни. В резултат на изследването може да се заключи, че за Казахстан сферата на образованието за възрастни е напълно нова. Проблемите на "хората от третата възраст" в страната никога не са били разглеждани. В последно време активността в изучаването на тази образователна сфера значително се увеличи: публикуват се статии, провеждат се различни мероприятия (конференции, форуми, семинари и др.), но това се ограничава до това. Въпреки това не се предоставя необходимото внимание от страна на държавните органи за образованието на възрастните хора. Никой не се замисля за съдбата на възрастните хора след пенсионирането, как живеят, от какво се интересуват, какво очакват от бъдещия си живот, какво искат, но най-важното - как да използват потенциала си, как да разноеобразят живота си и да го запълнят със съдържание?

Благодарение на изучаването на архивни документи се стига до заключението, че в началото на миналия век, по време на създаването на съветската власт в Казахстан, образованието за възрастни се разглежда в рамките на премахване на неграмотността. В периода, когато делът на неграмотните в страната е 97-95%, бе най-актуално създаването на документ (указ) за изкореняване на неграмотността (ликбез). Неотложно бяха открити ликвидационни пунктове, начални училища, училища-комуни, където възрастните трябваше да бъдат обучавани без да отсъстват от работа. На първо място, подлежали на обучение възрастни от 15 до 35-годишна възраст, хората над 35-годишна възраст се обучаваха неохотно, те бяха изправени пред жизненоважните въпроси за намиране на

средства за съществуване, предпазване на членовете на техните семейства от гладна смърт. Излишно е да се каже, че в такъв труден период за страната въпросът за образованието на възрастните хора изобщо не е бил повдигнат.

Между 1920 и 1950 г., борбата за премахване на неграмотността все още продължава, броят на класовете и годините на обучение в рамките на средното общо образование постепенно нараства до 4 (3 години на обучение, училище първо ниво) до 7 класа (училище второ ниво). Също така тези години бяха белязани от създаването на училища за колективно земеделско стопанство за младежи (ШКМ, вид селско общообразователно училище в СССР)

От 50-те до 80-те години в базите на средните вечерно време започнаха да функционират вечерните училища, където продължават да обучават възрастни без прекъсване на производството. Периодът на обучение в образователните институции се е увеличил от седем на десет години. Започнаха да се окриват техникуми с 3-4 годишно обучение, фабрично-заводски училища (ФЗУ), докато в същото време правителствената политика е насочена към отварянето на висши учебни заведения (ВУЗ-ове). По това време тенденции за появата на направление на "образование на хората от третата възраст" не се наблюдават.

Като обобщим гореизложеното, можем уверено да твърдим, че за разлика от редица западни и дори източни страни (Дания, Германия, Швеция, Англия, Русия, Япония, Южна Корея и др.), в Казахстан образованието за възрастни се намира на много ранен етап на развитие. Няма изградена система за развитие на това направление, не е разработена нормативно-правова база за създаване на центрове и училища за обучение на възрастни за пълноценно провеждане на образователни мероприятия и няма учебно-методични комплекси за провеждане на учебни занятия. Няма никакви основополагащи държавни документи, които да позволяват на по-възрастните хора да учат в учреждения за допълнително образование или преквалификация, за да получат документ, който да им даде възможност да се занимават с допълнителна професионална дейност.

Във връзка с това към института беше създаден експериментален модел на система за обучение на възрастни (Център за образование на възрастни), за чието пълноценно функциониране бе разработена Концепцията за неговата организационна и педагогическа подкрепа. Определени са мисията, целите и задачите на центъра. Разработена е за всяка структура на Центъра: разпоредба за центъра за обучение на

възрастни, за филиалите на центъра, за научно-методическия съвет, за настоятелството и т.н. За всеки урок са разработени учебно-тематични планове и образователни програми.

Моделът на образователната система за възрастни трябва да отчита индивидуалните психологически особености на всеки възрастен човек, с цел да се създадат най-удобните условия за тях. Ето защо, с по-възрастни хора трябва да работят най-опитните преподаватели, които въпреки всички съществуващи трудности в работата ще бъдат мотивирани да повишат и своята професионална компетентност.

Трябва да се отбележи, че изследването е проведено на експерименталната площадка на Центъра за обучение на възрастни, която, ако успее, може по-късно да стане модел за създаване на други центрове в останалата част на страната.

Експерименталното изследване е проведено по класическата схема и се състои от следните етапи: констатиране, формиране, контролиране.

За успешното прилагане на разработените образователни програми и определянето на тяхното ниво на актуалност възниква нуждата да се диагностицира психологическото състояние на възрастните хора и тяхната готовност за възприемане. Като част от етапа на констатиране, беше извършена диагностика, за да се идентифицират индивидуалните психологични състояния и свойствата на личността на 123 респонденти, участващи в проучването.

В рамките на етапа на констатиране е извършена всеобхватна диагностика, за да се установи ефективността от създаването на система за обучение на възрастни. В тази връзка внимателно е подбран диагностичния инструментарий, които използвахме в хода на изследването.

В резултат на проведената диагностика бяха разкрити нивата на индивидуалната психологическа готовност на възрастните хора за обучение.

Под организационна и педагогическа подкрепа разбираме професионалната дейност на преподавателя, която предполага особена култура на подкрепа и помощ на възрастни хора, както и създаването на условия (организационни, педагогически, психологически) за по-нататъшно саморазвитие.

Задачите на реализация на концепцията за организационно-педагогическа подкрепа са:

- Предупреждение за проблемите при развитието на възрастен човек и подпомагане му при решаване на актуални задачи на професионалния растеж;

- Използване на методи на дейността в рамките на учебните часове в Центъра за обучение на възрастни, различни тренинги за личностно израстване, самостоятелност, повишаване на самооценката, методи за развиване на критическо мислене, подобряване на индивидуално психологическата настройка;
- Развитие на умения и навици за проектиране на индивидуалното им развитие, формиране у по-възрастните хора на потребности от самообучение, саморазвитие, самоусъвършенстване.

В рамките на концепцията за организационна и педагогическа подкрепа за обучение на възрастни хора, върху личността му се оказва външно въздействие чрез използване на редица основни направления на индивидуално педагогическа, психологическа и педагогическа подкрепа: мониторинг и анализ, диагностика, консултиране, обучителни семинари и тренинги, занятия в Центъра за образование на възрастни, обмен на опит, обобщение на опит. Полученият резултатът от индивидуалната диагностика на характеристиките на педагога допринесе за разработването на стратегии за прилагане на индивидуална психологическа и педагогическа подкрепа и значително увеличаване на неговата ефективност.

Организационно-педагогическа подкрепа – това е система на съвместна дейност на обучаемия и на обучаващия (възрастен човек, пенсионер), предполагаща разработване на съдържание, средства и методи на образователния процес, насочен към идентифициране и използване на жизнения, професионалния опит на самия обучаем, разкриване на неговите възможности и потенциал, които не са идентифицирани по-рано; индивидуално развитие чрез реализиране на образователната програма на центъра, като се вземат предвид личните потребности на обучаемия.

Целта на подкрепата е да се създадат в рамки обективно за дадения възрастен човек социално-педагогическа среда на условия за максимално развитие и обучение в конкретна ситуация.

Подкрепата представлява системна, взаимосвързана дейност на преподавателя на центъра и обучаемия, в чиито рамки могат да се разграничат следните два компонента:

1. Непрекъснато наблюдение и проследяване на динамиката на състоянието на участника от центъра (възрастен човек): развитие, психологическо състояние, удовлетворение, образователни потребности.

От самото начало на местонахождението на обучаемия в центъра се събира и натрупва информация за различните аспекти на динамиката на развитието, необходими за създаване на условия за неговото по-нататъшно развитие.

2. Създаване на организационни, педагогически, социални и психологически условия за удовлетворяване на потребностите на обучавашите се, успешното им развитие и самоудовлетворение.

На основата на дадените диагнози се определят по-нататъшните условия за реализация на програми за обучение на възрастни в Центъра, които са предпоставка за разработването и прилагането на концепцията за организационно-педагогическа подкрепа на възрастни хора в центровете за обучение на възрастни.

Организация на образованието за възрастни, чрез създаване на Център за образование за възрастни – е един от начините за развитие в условията на недостатъчно внимание от държавата и пълна липса на финансиране от страна на държавата. Освен това, работата с възрастни е допълнителна дейност към основните образователни дейности в сферата на системата за повишаване на квалификацията на педагогическите работници в образователното учреждение. Образователното учреждение предлага програми за обучение на пенсионери в 6 направления. Въпреки липсата на материални ресурси, предназначени за функционирането на център за обучение на възрастни, това не оказва влияние върху качеството на провежданите занятия. Центърът за образование на възрастни използва ресурсите на института за повишаване на квалификацията: предоставяне на помещения за занятия и информационно-комуникативни средства за обучение, като например компютри, интерактивна бяла дъска, интернет. Учебните занятия се провеждат от учителите на института безплатно, на доброволна основа. Освен това, на принципа на андрагогиката, занятията се провеждат и от самите обучавани се в центъра за обучение на възрастни.

Организация на учебния процес за възрастни изисква промяна в структурата на управление на образователната институция, повишение на квалификацията на преподавателите, наличие на добра материално-техническа база, добри отношения с държавните власти и образователна система в региона.

Безусловно, е актуален въпросът за правилната организация на вътрешното съдържание на работата на центъра, за да удовлетвори потребностите и изискванията на участниците в център за образование на възрастни. Сред условията за осъществяване на

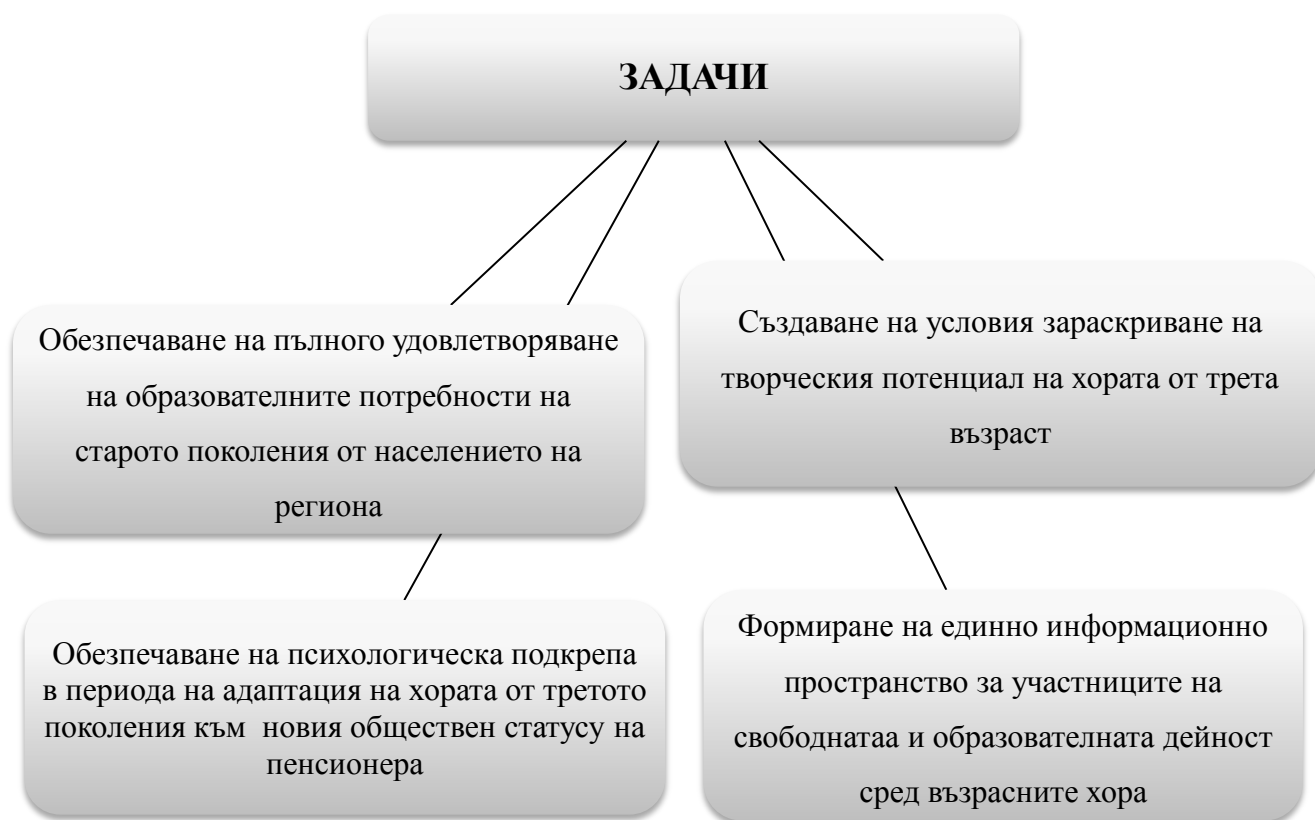
целите и задачите, поставени пред Центъра за неговото успешно и пълноценно функциониране, са:

1. Съответстваща правно-нормативна база

Схема 2. – Цел на създаване на Центъра за образовани на възрастни

Забележка: [Разработено от автора]

Схема 3. – Задачи на създаване на Център за «Образование на възрастни «Парасат»

Забележка: [Разработено от автора]

Структура на Управление на Центъра за Образование на възрастни

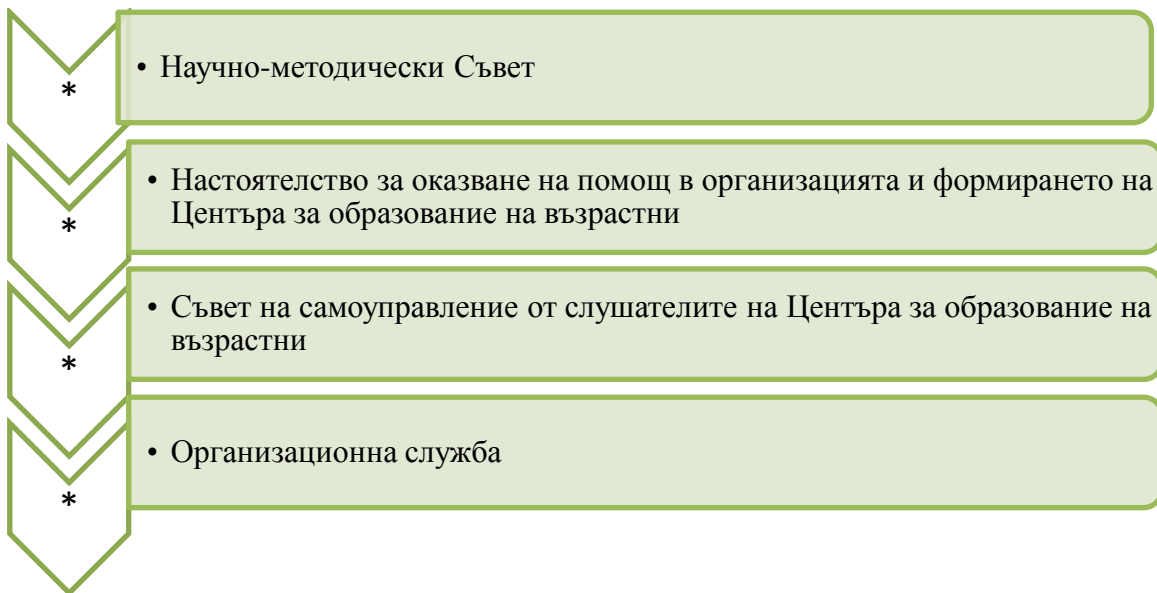

Схема 4. – Структура на Управление на Центъра за Образование на възрастни, Нормативни документи на проекта
Забележка: [Разработено от автора]

2. Наличие на специалисти, които да отговарят за работата със слушателите на Центъра за обучение на възрастни «Парасат».

Длъжността на отговорните се определя като **тьютори**.

Задълженията на тюторите включват разнообразна дейност, свързана с организационните мероприятия на Центъра за обучение на възрастни:

Схема 5. - Основни функции на тютора в работата с възрастни

Забележка: [Разработено от автора]

3. Връзка с външната среда.

Реализацията на проекта, несъмнено, изисква тясно сътрудничество с други организации, добри и стабилни отношения с тях. Изисква се голяма помощ от страна на държавните органи на града (акимата на града) и региона (акимата на областта), от страна на образователната сфера на града и районите (районен (градски) отдели на образование), областта (областно образователно управление), както и висшите учебни заведения (ВУЗ).

4. Педагогически персонал

Преподавателите на Центъра за обучение на възрастни трябва да владеят методите за обучение на андрагогиката. Вземасе предвид и факта, че пенсионерите - участници в Центъра за образование за възрастни имат определен професионален и житейски опит, който трябва да се използва в работата на Центъра.

5. Методическо обезпечение.

Учебно-методическото обезпечение играе голяма роля. За провеждането на занятия в Центъра за обучение на възрастни се изготвя учебно-календарно планиране.

6. Технологично обучение за възрастни.

Днес в съвременното образование активно се обмисля въпросът за използването от учители в учебната дейност на съвременни образователни технологии.

Учителите на центъра активно използват различни активни методи на обучение и съвременни образователни технологии и почти никога лекции, в чиста форма, по време на занятие. От всички видове дейности учителите избират делови игри, проектна технология, стратегии за критично мислене и практически упражнения.

6. Материално-техническа база.

За пълноценното функциониране на Центъра за обучение на възрастни е достатъчно само наличието на интерактивна бяла дъска, компютърен кабинет и достъп до Интернет.

7. Финансови ресурси

Занятията за хора след пенсиониране се провеждат напълно безплатно, така че в Центъра за обучение на възрастни няма никакви парични постъпления.

8. Атмосфера в Центъра за обучение на възрастни

Много е важно обстановката, в която са по-възрастните хора да е позитивна, дружелюбна, и занятията да се провеждат в красиви и добре оборудвани стаи. В образователната институция трябва да е безопасно и удобно. Мотивацията за посещение на центъра за обучение на възрастни от възрастните хора в пенсионна възраст е преди всичко желанието да общуват помежду си в приятелска и топла атмосфера, придобиване на спокойствие и чувство на разбиране от околните за тяхната полезност и значение.

Концепцията за организационна и педагогическа подкрепа за дейностите на Центъра за обучение на възрастни всъщност е в основата на осъществяването на процеса на организационна и педагогическа подкрепа и може да се организира на базата на всяка организация, която се занимава с проблема за образованието на възрастни и е приложима към всички негови форми.

Целта на Концепцията е да се разработят начини и средства за ефективна организация на процеса на организационно и педагогическо подпомагане на дейността на Центъра за обучение на възрастни.

Особеност на разработената от нас Концепция е, че процесът на организационна и педагогическа подкрепа се осъществява последователно чрез осъществяване на взаимосвързани цикли; масово-диагностичен; проектно-стратегически; приложен; оценъчно-резултативен.

Под организационна и педагогическа подкрепа разбираме професионалната дейност на учителите на центъра, ориентирана към особена култура на подкрепа и помощ на възрастните хора в образователния процес, както и създаване на условия (организационни, педагогически, психологически, социални) за успешното му развитие.

По време на експеримента установихме, че за ефективното организиране на процеса на организационна и педагогическа подкрепа на център за обучение на възрастни е важно да се съблюдава не само взаимодействието на различни специалисти, но и главно да се осигури сътрудничество и ценностно-смыслово единство в действията на нивото на всички участници в образователния процес.

В рамките на етапа на констатиране е извършена всеобхватна диагностика, за да се определи нивото на цялостна готовност на участника в образователния процес за възприемане на промените, които се случват с него. Работата е извършена с всяко лице индивидуално. Затова е важно от самото начало да се зложат правилните научни критерии, показатели и нива, които позволяват да се оцени проблемът в различни

равнища. В тази връзка внимателно е подбран диагностичния инструментариум, които използвахме по време на изследването.

Таблица 1. Критериално-диагностичен апарат

Показатели	Диагностичен инструментариум
	Констатиращ, контролен етап
Нива на психологическа готовност на възрастно лице	Наблюдение, беседа, отзиви на познати
Текущо състояние на участника на центъра	Метод «Проучване на удовлетвореността на участника на процеса на обучение» Н.В. Журин, Е.П. Илин
Диагностика на мотивацията на възрастния човек	Анкетни, интервю, пряк въпрос
	Методика на диагностика на личността за мотивацията за успех на Елерс
Поява на желание за повишаване на нивото на своето професионално майсторство	Анкетни, интервю, беседа
Анализ на потребностите на участниците от центра за реализация на Концепцията	Анкетирание
Самооценка на професионално-личностните и психологическите измерения у старите хора	Анкетирание; Мониторинг «Оценка на майсторството на обучаемия»; Мониторинг «Показатели на ефективността от повишаването на нивото на професионализъм на обучаемите».

Забележка: Разработено от автора

Като цяло трябва да се отбележи, че по време на реализацията на програмата успяхме да удовлетворим искането на участниците в центъра за обучение на възрастни и да получим очакваните резултати. Най-голям интерес обаче за по-подробно потвърждаване на ефективността на предложената концепция за организационна и педагогическа подкрепа на дейностите на центъра за обучение на възрастни е сравнителният анализ на

количествените и качествените характеристики на резултатите от неговото прилагане. В същото време ние използвахме специално избран аналог на диагностичните инструменти, който ни позволи да получим количествена характеристика на резултативността на извършените дейности, както и като допълнителни качествени характеристики, които бяха взети предвид и записани мнения, изказвания, преценки, получени по време на анкетирането на всички участници в организационната и педагогическа подкрепа.

Сред населението на Кокшетау беше проведено социално мониторингово проучване за определяне на ефективността и актуалността на проблема с образованието за възрастни, в който взеха участие респонденти от различни възрасти и различни социални слоеве на обществото: студенти, безработни, държавни служители, ръководители на различни организации и представители на административните органи.

Мониторингът на проведеното проучване на контролния етап на експеримента даде възможност да се определи, че направлението на образованието за възрастни в региона, независимо от възрастта и сферата на дейност, е почти неизвестно за всеки. Въпреки липсата на информираност на респондентите за състоянието на проблема с образованието за възрастни в региона, значителна част от запитаните (85%) се съгласиха със актуалността на даденото направление в настоящия период и одобриха идеята за създаване на система за обучение на възрастни и по-нататъшно ефективно функциониране на Центъра за обучение на възрастни и разширяване на границите му.

Периодът на обучение в центъра за образование за възрастни е проектиран за една година, поради което образователните програми по направленията са разработени за 32 или 33 часа. В началото на всеки обучителен период се провежда анкетиране на начинаещите участници в Центъра за обучение на възрастни, за да се идентифицират техните образователни потребности. Мониторингът на резултатите от анкетирането позволява на организаторите на работа с възрастни да определят и разработят стратегия за образователната траектория на дейност на Центъра и да направят корекции в планирането на занятията, за да отговорят на нуждите на обучаемите.

Обобщеният анализ на отговорите на респондентите на въпросите на анкетата показва следните тенденции:

На въпроса за необходимостта от удовлетворяване на образователните потребности от интелектуално, културно и духовно развитие чрез непрекъснато образование огромното

мнозинство от слушатели на Центъра отговаряло положително в течение на три години (през 2013 г. - 91% слушатели, през 2014 г. - 96%, а през 2015 г. - 100%). Това е потвърждение на съществуващата вътрешна потребност от комуникация, взаимодействие и обучение в среда, която е комфортна за хора от третата възраст, която Центърът им осигурява (вж. диаграмата).

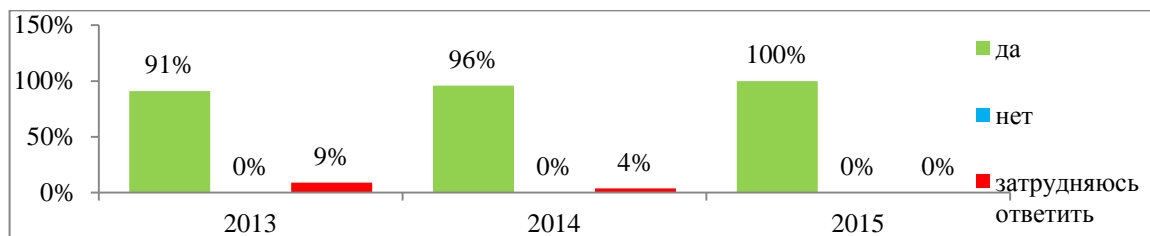

Схема б. - Сравнителен анализ на необходимостта от удовлетворение на образователните потребности на участниците в ЦОВ в продължение на 3 години (в%)
Забележка: [разработено от автора]

На въпросът за целите на обучението на занятията в Центъра за обучение на възрастни, възрастните са идентифицирали актуални за себе си. Сред тях най-важните за тях са "желанието да се подобри интелектуалното и общо културно ниво", а през последните три години се наблюдава динамика на нарастване на броя на обучаващи се, посочвайки тази цел на обучение като приоритетна (от 84% слушатели на курсовете през 2013 г. до 96% през 2015 г.).

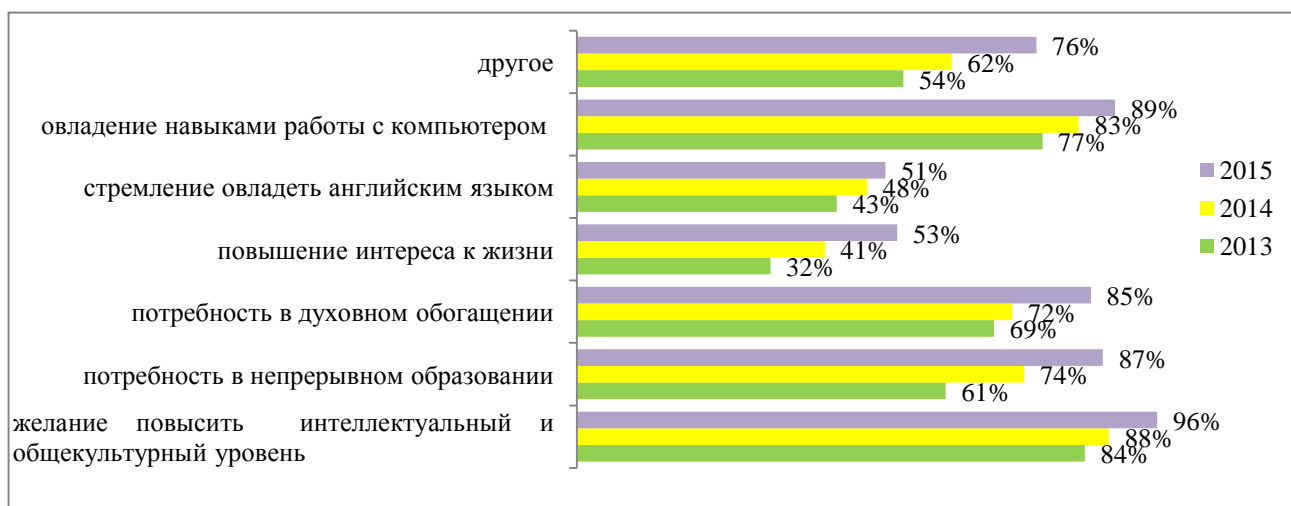

Схема 7. - Цели на обучението на възрастни в ЦОВ за 3 години
Забележка: [разработено от автора]

Друг важен фактор, влияещ върху качеството и характера на взаимодействието между обучаеми и преподаватели в Центъра, са методите на обучение в Центъра за образование на възрастни. При оценката на методите, използвани на занятията, най-

продуктивни за повишаване на интелектуалното и общото културно ниво, по мнение на участниците в ЦОВ, са практически ориентирани методи.

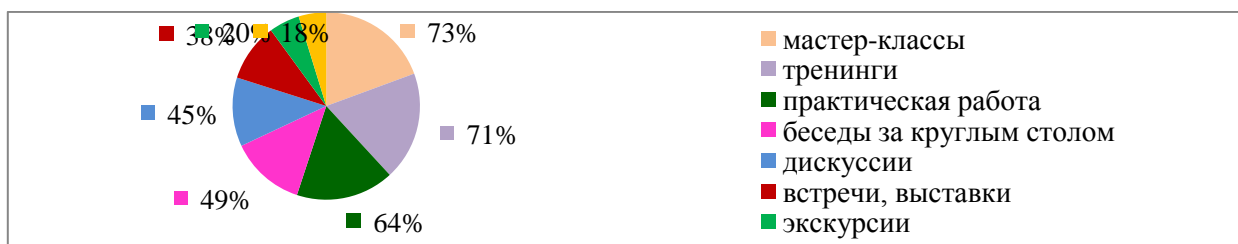

Схема 8. - Продуктивни методи, прилагани на занятията в ЦОВ (по мнение на обучаемите)

Забележка: [разработено от автора]

Постигането на целите на курсовете, личните промени към края на всяка година на обучение се оценяват от участниците в Центъра в рамките на 3 години позитивно (вж. диаграмите).

През всичките 3 години 100% от участниците в ЦОВ изпитват чувство на удовлетворение, като повечето от тях: от 52% през 2013 г. до 72% през 2015 г. изпитват творчески възход.

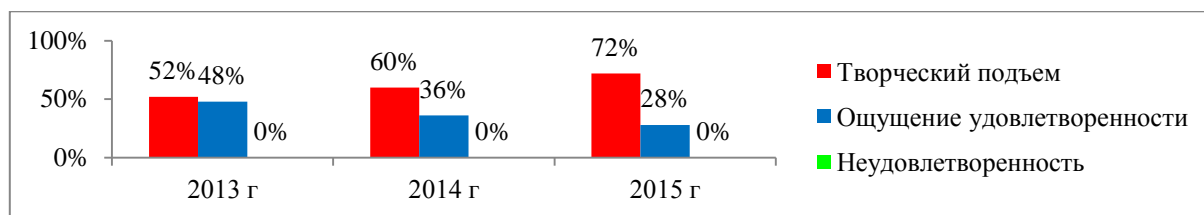
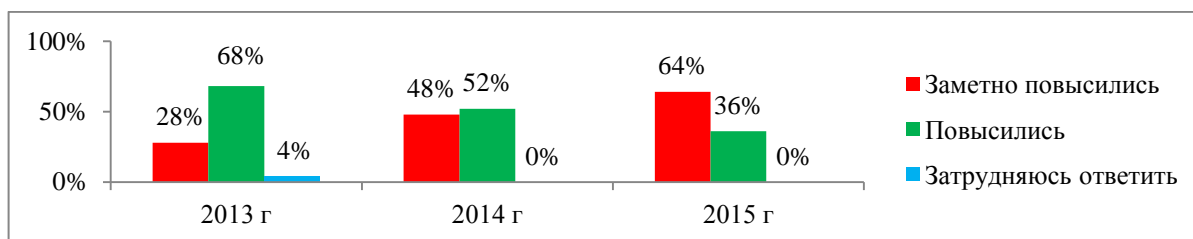

Схема 9. – Какво изпитвате при завършване на обучението?

Забележка: [разработено от автора]

Според резултатите от мониторинга от 2015 г. може да се заключи, че при обучаваните се наблюдава повишение на нивото на придобити навици и умения и ако през 2013 г. 96% са показали повишаване на нивото на придобитите навици и умения, а 4% са се затруднили да оценят придобитите умения и навици в процеса на обучение, то през 2015 г. всички 100% от респондентите отбелязаха повишаване на нивото на придобитите навици и умения.

*Схема 10. - Как оценявате нивото на придобитите
навици и умения в края на едногодишно обучение?*

Забележка: [разработено от автора]

Следователно от изложеното по-горе могат да се направят следните изводи:

- броят на участниците в Центъра за обучение на възрастни и неговите филиали всяка година е постоянно расте, разширява се и диапазона категории: ветерани на педагогическа работа, ветерани на труда в системата на здравеопазването, пенсионери в системата на социалните услуги, пенсионери в сферата на културата и изкуството, пенсиониран в промишленото производство, пенсионерите в селското стопанство и др.;
- в резултат на обучението, хора от "третата възраст", обучаващи се в Центъра стигнаха до разбиране на самооценката и уникалността на своята личност, оцениха възможностите за нова комуникация, почувстваха своето участие в това, което се случва в съвременното общество;
- обучението в рамките на образователни програми в различни направления позволи на слушателите да придобият нови знания, да получат навици и да развият умения, които ще имат практическа значимост и ще намерят приложение в различни житейски ситуации;

Основните качествени интегрални показатели за ефективността на процеса на организационно педагогическа подкрепа на дейността на центъра за образование на възрастни са: растеж на увереността в себе си, устойчивост на стрес, общителност, чувство на самота, подобряване на общото физическо самочувствие, необходимост, признателност и др.

По този начин, както се вижда от резултатите от експерименталната работа, апробацията и внедряването на програмата на концепцията за организационно педагогическа подкрепа на дейността на центъра за образование на възрастни даде достатъчно убедителен резултат, в случай на нейното задължително и систематично прилагане, без съмнение, може да доведе до още по-значими показатели.

Заключение

В резултат на дисертационното изследване бяха потвърдени положенията на предложената хипотеза, които дават основание за следните научни и практически заключения:

- Изучени са научно-теоретичните аспекти на развитие на направлението "Образование за възрастни", които се отразяват в изследвания на изтъкнати учени от Западна Европа (Швеция, Дания и др.), Русия и Казахстан;

- разгледан е ефективният опит в развитието на образованието за възрастни в Русия, чието дългогодишно навлизане (преди революционния период, Съветската Социалистическа република на Съветския съюз в състава на СССР) не може да не се отрази на етапите на развитие на образованието за възрастни в Казахстан;

- Разработена е Концепция за организационно педагогическа подкрепа за обучение на възрастни хора в образователните центрове (Наредба за центъра за обучение на възрастни, Съвета за самоуправление на Центъра за обучение на възрастни, Съвета на настоятелите на Центъра за обучение на възрастни, Научно-методическия съвет и др.) внедрена и апробирана на базата на Центъра за обучение на възрастни;

- С цел осигуряване на научна и методическа подкрепа за дейността на Центъра за обучение на възрастни, бяха разработени учебни програми (6 програми);

- Разработен е критериално-диагностичен апарат за анализ на ефективността на образователната система за възрастни;

- Резултатите от анализа на състоянието на проблема с образованието за възрастни позволиха да се определят основните направления за развитие на неформалното образование в Казахстан;

- Да се прокара в региона дейност, насочена към развиване на системата за неформално образование за възрастни;

- в бъдеще успешният опит на европейските страни да бъде приложен за създаване на "обучаващи се градове" и "обучаващи се райони" в Казахстан;

По този начин създаването на система за образование на възрастни може да бъде призната като важно звено в реализацията на целите и задачите, поставени пред обществото.

IV. НАУЧЕН ПРИНОС НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За първи път са анализирани състоянието на проблема и етапите на развитие на образованието за възрастни в Казахстан;

2. От гледна точка на системния подход беше разработена и съдържателно разкрита система за създаване и функциониране на Център за обучение на възрастни;

3. Разработена и апробирана е концепцията (програми, учебно-методични комплекси и правно-нормативни документи) за организационно педагогическа подкрепа на дейността на Центъра за обучение на възрастни;
4. Научните резултати от дисертационното изследване са систематизирани и адаптирани към образователния процес на централните за обучение на възрастни в Република Казахстан.

V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Исимбаев Е. Т., Реализация на регионалната програма "Образование на възрастни: иновации и тенденции в развитието" // България, Международно научно списание "Устойчиво развитие" № 6 (27) ноември / декември 2015 г.
2. Исимбаев Е. Т., Развитие на направлението "Образование за възрастни" в Казахстан // Русия, Волгоград, издателство "Научное обозрение" **Импакт-фактор** "Наука и мир" - 0.325 (GlobalImpactFactor2013, Австралия), Международно научно списание "Наука и свят", No. 5 (33), 2016, Vol.3 p.59-60.
3. Исмираев Е. Т., Методично пособие "Училище за възрастни: нови методи и форми на работа в системата за повишаване на квалификацията" 2016 -85 стр. ISBN 978-601-317-038-1.
4. Исимбаев Е. Т., Организация за мониторинг на дейността на Центъра за обучение на възрастни: търсене на начини за повишаване ефективността на работа с хора от "третата възраст" / Списание за социални и природни науки». Чехия. 2015 Volume 9 JSSUE2 (выпуск 9 изд.2) ISSN 1804-4158 (списание със свободен достъп) Social and Natural sciences journal.
5. Исимбаев Е. Е., Ефективност на реализацията на иновативен проект в областта на обучението през целия живот // Научно-методично списание "Педагогика и психология" КазНПУ. Абая № 1 (34) 2018, Алмати, 2018, март. - стр. 85 - 92.